

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.4

ЮРИДИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРИНЦИПІВ ДОГОВІРНОГО ПРАВА

THE LEGAL FRAMEWORK APPLYING LEGISLATION UKRAINE EUROPEAN PRINCIPLES OF CONTRACT LAW

Добкіна К.Р.,
к.ю.н., доцент кафедри правосуддя

Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

Клюєва Є.М.,

к.ю.н., доцент кафедри господарського та транспортного права

Київська державна академія водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

У статті досліджуються практичні аспекти застосування норм міжнародного та європейського права на території України, оскільки Україна бере активну участь у процесах міжнародної економічної інтеграції. Проаналізовані основні наукові та нормативні джерела, які стосуються питань застосування європейських принципів договірної права у комерційній практиці в Україні.

Ключові слова: принципи УНІДРУА, принципи ПЄДП, договірне право, комерційна діяльність, європейська інтеграція, імплементація.

В статье исследуются практические аспекты применения норм международного и европейского права на территории Украины, поскольку Украина активно участвует в процессах международной экономической интеграции. Проведен анализ основных научных и нормативных источников, касающихся вопросов применения европейских принципов договорного права в коммерческой практике в Украине.

Ключевые слова: принципы УНИДРУА, принципы ПЕДП, договорное право, коммерческая деятельность, европейская интеграция, имплементация.

The article examines the practical aspects of the application of the international and European laws in Ukraine, as Ukraine is actively involved in the process of international economic integration. The authors of this article have made an analysis of the main sources of scientific and regulatory related issues of application of the principles of European contract laws in business practice in Ukraine. Actuality is an effective process of approximation of Ukraine to EU legislation and implementation of the Agreement on Partnership and Cooperation between Ukraine and the EU. The last two decades are characterized by high activity in the regulation of international trade. This is reflected, in particular, in making a number of fundamental international legal documents as normative and non-normative nature.

In the article, the analysis of scientific views on such important issues as eliminating discrepancies between national laws governing the contractual relationship of the parties. According to many, this is the main goal of supporters of European integration. Given the fact that Ukraine at the beginning of its independence declared European direction of our legislation should be brought the appropriate standards. We strive to not only align with the Europeans because of the high economic, political and cultural standards, and strive to integrate into the European legal space through the adaptation of national legislation to the rules and standards of the European Union. The authors identified the following principles of contractual relations «proper» implementation; «Real» performance; stability of performance; the principles of «mutual assistance» and «efficiency» in the performance of business obligations. In Civil Code no direct determination of the content of the principles fairness, reasonableness and good faith, while some articles of the Civil Code have them linked.

Key words: European Union, Principles of the PEDP, contract law, commercial activity, European integration, implementation.

Українська держава ще на початку своєї незалежності задекларувала європейський напрям розвитку. Ми прагнемо не лише рівнятися на європейців через високі економічні, політичні та культурні стандарти, а й намагаємось інтегруватися у європейський правовий простір через адаптацію національного законодавства до норм, правил та стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС). Усунення невідповідності між національними законодавствами країн, що регулюють договірні відносини сторін, є головною метою прихильників європейської інтеграції.

Дослідження практичних аспектів застосування норм міжнародного та європейського права на території України, безперечно, є актуальними з огляду на те, що Україна як держава та її суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності беруть активну участь у процесах міжнародної, зокрема європейської економічної інтеграції. У межах даної статті зупинимося на огляді основних наукових та нормативних джерел, що стосуються питань застосування принципів європейського договірної права у комерційній практиці в Україні.

Система принципів договірної права України визначена Конституцією України, Цивільним кодексом Украї-

ни (далі – ЦК України), Господарським кодексом України (далі – ГК України) та законами України. З урахуванням ст. 3 ЦК України до них відносяться 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність [10].

Крім того в ЦК України визначені наступні принципи: належного виконання; реального виконання; стабільності виконання зобов'язання; принципи взаємного сприяння та економічності при виконанні господарських зобов'язань. У ЦК України відсутнє безпосереднє визначення змісту принципів справедливості, добросовісності та розумності, водночас деякі статті ЦК України містять на них посилення.

Принцип добросовісності є засобом певного обмеження принципу свободи договору сторін, дає можливість сторонам контролювати виконання договору, захищати більш

«слабку» сторону. Добросовісною вважається така поведінка сторони, яка знала чи повинна була знати, що здійсненні нею або іншою стороною дії можуть призвести до негативних наслідків, за якої сторона вжила доступних їй заходів для їх усунення. Джерелом регулювання принципу добросовісності є Принципи УНІДРУА, іншими словами – Принципи міжнародних комерційних договорів [11].

Принцип належного виконання договору – вимога точного додержання сторонами всіх його умов щодо суб'єктів, предмета, строків, способів, місця виконання зобов'язання. Відповідно до ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться [10].

Принцип належного виконання, як правило, передбачає виконання зобов'язання: 1) належними сторонами (ст. 527 ЦК України) – так, зобов'язання має бути виконане особисто його сторонами: боржником та кредитором. Зазначене правило не є імперативним, отже інші положення можуть бути встановлені договором, законом, впливати із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту (сторони можуть встановити третю особу, яка може вимагати виконання зобов'язання на її користь (ст. 636 ЦК України); 2) щодо належного предмету. Предметом виконання договірної зобов'язання є конкретна річ (робота, послуга, гроші тощо), яку боржник передає або зобов'язується передати (виконати, надати, сплатити тощо) кредитору; 3) належним способом. Способом виконання договірної зобов'язання є характер (порядок, процедура, послідовність) дій, які повинні бути вчинені боржником для виконання зобов'язання; 4) у належні строки (терміни); 5) у належному місці, яке встановлюється у договорі. Якщо місце не встановлено у договорі, то виконання провадиться за зобов'язанням: про передачу нерухомого майна – за місцезнаходженням майна; про передачу товару на підставі договору перевезення – за місцем здавання товару перевізникові; про передачу товару на підставі інших правочинів – за місцем виготовлення або зберігання товару, якщо воно було відоме кредиторів на момент виникнення зобов'язання; за грошовим зобов'язанням – за місцем проживання кредитора, а якщо кредитор – юридична особа – за її місцезнаходженням; іншим зобов'язанням – за місцем проживання боржника. Може бути виконане в іншому місці, згідно актів цивільного законодавства або якщо це випливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту [12].

Як відомо, договірне (контрактне) право є інститутом права. У країнах романо-германської правової сім'ї договірне (контрактне) право розуміють як інститут такої підгалузі цивільного права як зобов'язальне право. У країнах загального права договірне право (Contract Law) є достатньо самостійною складовою (галуззю) «права, що регулює сферу ділових відносин» (Business Law), а термін «зобов'язальне право» (Law of Obligation), як і «цивільне право» (Civil Law), переважно використовується для опису сторонніх правових систем континентальної Європи. У правових доктринах європейських країн переважає розуміння договірної (контрактної) права як складного міжгалузевого інституту і цивільного, і господарського (комерційного) права, предметом правового регулювання якого є договірні зобов'язання і в цивільному, і в господарському обороті. Європейське договірне право складається з двох складових: інститутів національного права європейських країн та галузі права ЄС, яка перебуває на етапі формування (щодо назви цієї галузі права найбільш офіційний характер має термін «Contract Law in the European Communities», наведений у ст. 1:101(1) Принципів європейського договірного права) [8].

Особливості приватноправової уніфікації полягають у тому, що вона здійснюється не на державному (міждер-

жавному), а на партикулярному рівні і полягає в розробці документів, які визнаються світовим співтовариством завдяки значущості їх змісту та авторитету організацій, що їх розробили.

Серед складників системи *lex mercatoria*, яка і є результатом такої уніфікації, поряд з типовими договорами, виділяються такі документи, як «Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА» та «Принципи європейського договірної права» (the Principles of European Contract Law) (далі – Принципи). Ці документи розроблені відповідними групами визнаних у міжнародному юридичному світі експертів як приватних фахівців, а не представниками держав.

Принципи є приватною ініціативою, і внаслідок цього вони не є ані національним, ані наднаціональним, ані міжнародним правом. Однак це не означає, що положення Принципів не мають юридичної сили. У ст. 1:101 Принципів зазначається, що вони призначені для застосування як загальні правила договірної права в ЄС і застосовуються, якщо сторони погодилися врегулювати договір «загальними принципами права», «*lex mercatoria*» або подібними нормами, або не обрали жодного правопорядку чи норми закону для регулювання договору.

Таким чином, Принципи мають статус «м'якого закону». Термін «м'який закон» («soft law») є загальним поняттям для всіх видів норм, дотримання яких не забезпечується примусово від імені держави, але вони розглядаються як цілі, котрі повинні бути досягнуті. Норми Принципів у жодній країні-учасниці ЄС не стали чинним правом, а тому застосовуються тільки як право договору (*lex contractus*), тобто як норми, які за взаємною згодою сторін регулюють зміст їх відносин у договорі між ними.

Основне призначення Принципів – служити першим проектом частини майбутнього Європейського Цивільного кодексу. Однак до тих пір, поки вони не будуть офіційно прийняті законодавчими органами ЄС, Принципи можуть бути також застосовні як частина *lex mercatoria* у відношенні угод між сторонами як в межах, так і за межами ЄС [9].

Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» (далі – Закон № 2709) встановлює порядок врегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок. Положення Закону № 2709 застосовуються, зокрема, до таких питань, що виникають у сфері приватноправових відносин з іноземним елементом, як визначення застосовного права та підсудність судам України справ з іноземним елементом.

Відповідно до ст. 4 Закону № 2709 право, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом, визначається згідно з колізійними нормами та іншими положеннями колізійного права цього Закону, інших законів, міжнародних договорів України. Якщо у зазначеному порядку неможливо визначити право, що підлягає застосуванню, застосовується право, яке має більш тісний зв'язок із приватноправовими відносинами. Правилом Закону № 2709 про визначення права, що підлягає застосуванню судом, поширюються на інші органи, які мають повноваження вирішувати питання про право, що підлягає застосуванню. Визначення права, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин на підставі колізійних норм, не здійснюється, якщо міжнародним договором України передбачено застосування до відповідних відносин матеріально-правових норм [5].

Реалізуючи правило автономії волі (ст. 5 Закону № 2709), у випадках, передбачених законом, учасники правовідносин можуть самостійно здійснювати вибір права, що підлягає застосуванню до змісту правових відносин. Такий вибір права має бути явно вираженим або прямо впливати з дій сторін правочину, умов правочину чи обста-

вин справи, які розглядаються в їх сукупності, якщо інше не передбачено законом. Вибір права може бути здійснений щодо правочину в цілому або його окремої частини.

Слід зазначити, що вибір права або зміна раніше обраного права можуть бути здійснені учасниками правовідносин у будь-який час, зокрема, при вчиненні правочину, на різних стадіях його виконання. Вибір права або зміна раніше обраного права, які зроблені після вчинення правочину, мають зворотню дію і є дійсними з моменту вчинення правочину, але не можуть бути підставою для визнання правочину недійсним у зв'язку з недодержанням його форми, не можуть обмежити чи порушити права, які набули треті особи до моменту вибору права або зміни раніше обраного права.

Вибір права не здійснюється, якщо іноземний елемент у правовідносинах відсутній. Згідно зі ст. 10 Закону № 2709 правочин та інші дії учасників приватноправових відносин, спрямовані на підпорядкування цих відносин праву іншому, ніж те, що визначається згідно із Законом № 2709, в обхід його положень, є нікчемними. У цьому разі застосовується право, яке підлягає застосуванню відповідно до норм цього Закону.

Сторони договору згідно зі ст. ст. 5 та 10 Закону № 2709 можуть обрати право, що застосовується до договору, крім випадків, коли вибір права прямо заборонено законами України (ст. 43 Закону № 2709). При цьому право, що застосовується до договору відповідно до розділу VI Закону № 2709 (про колізійні норми щодо договірних зобов'язань), охоплює: дійсність договору; тлумачення договору; права та обов'язки сторін; виконання договору; наслідки невиконання або неналежного виконання договору; припинення договору; наслідки недійсності договору; відступ права вимоги та переведення боргу згідно з договором [5].

Положення про визначення законодавства, яке застосовується при вирішенні господарських спорів, містяться у ст. 4 Господарського процесуального кодексу України. Господарський суд вирішує господарські спори на підставі Конституції України, зазначеного Кодексу, інших законодавчих актів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо в міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору. Господарський суд у випадках, передбачених законом або міжнародним договором, застосовує норми права інших держав. У разі відсутності законодавства, що регулює спірні відносини за участю іноземного суб'єкта підприємницької діяльності, господарський суд може застосовувати міжнародні торгові звичаї. Відповідно до ст. 1 Закону України від 24 лютого 1994 р. № 4002-ХІІ «Про міжнародний комерційний арбітраж» до міжнародного комерційного арбітражу можуть за угодою сторін передаватися спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї зі сторін знаходиться за кордоном, а також спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а так само їх спори з іншими суб'єктами права України. Якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про арбітраж (третейський суд), то застосовуються правила міжнародного договору [4].

Слід зазначити, що більша частина сучасного торгового права походить від *lex mercatoria*, міжнародного зводу торгових норм, правил і звичаїв, що відноситься до середньовічних часів. У другій половині XIX ст. відбулося

відродження міжнародних торгових звичаїв. Правовою основою для розвитку такої практики став реалізований у правових системах більшості держав принцип волі сторін. Існує дві головні підстави застосування *lex mercatoria*. Однією з них є воля сторін: сторони можуть встановити, що той чи інший звичай має для них обов'язкове значення, включаючи його текст у договір (інтерполяція). Другою підставою застосування звичаю є його використання державним судом або арбітражем у тому випадку, коли, хоча сторони і не вказали на його застосування, звичай був визнаний судом або арбітражем як джерело регулювання відносин сторін за договором. У багатьох правових системах держав-членів ЄС містяться положення, що дозволяють застосування *lex mercatoria*.

Отже, Принципам належить особливе місце у європейському *lex mercatoria*. Їх розробка відбувалася в умовах поглиблення інтеграції, що мало своїм наслідком зростання правового масиву європейського права. Це обумовлювало необхідність інтенсифікації робіт у сфері кодифікації права ЄС. У травні 1989 р. була ухвалена резолюція Європарламенту, у якій підкреслювалася важливість гармонізації загального приватного права Співтовариств, особливо в такій специфічній галузі, як внутрішній ринок. У резолюції давалася рекомендація щодо організації робіт з підготовки загальноєвропейського кодексу приватного права (European Civil Code). Як вже зазначалося, ПЄДП задумані як перша частина Європейського Цивільного кодексу. Цьому передувала робота комісії на чолі з професором О. Ландо з уніфікації договірного права ЄС [3].

Принципи є зводом правил, загальних для договірного права країн ЄС, і згідно зі ст. 1:101 Принципів ЄС вони можуть застосовуватися у трьох випадках, а саме:

- сторони погодилися включити їх у договір або вони погодилися, що їхній договір буде регулюватися цими Принципами;

- сторони погодилися, що їхній договір буде регулюватися «загальними принципами права», *lex mercatoria* чи іншими аналогічними положеннями;

- сторони не обрали жодного правопорядку чи норми закону для регулювання договору. Остання можливість, що виникає в разі негативного вибору застосовуваного права, є новою порівняно з Принципами УНІДРУА [7].

Відрізняються від ст. 1:6 Принципів УНІДРУА положення ст. 1:106 Принципів ПЄДП. Відбиваючи характер регіональної уніфікації, вони не містять вказівки на необхідність урахувати їх міжнародний характер і цілі. Згідно зі ст. 1:106 (2) питання, що відносяться до сфери дії цих Принципів, які прямо не врегульовані ними, повинні, наскільки це можливо, узгоджуватись у відповідності з цілями Принципів. Такі розбіжності в положеннях двох зазначених документів пояснюються тим, що Принципи європейського договірного права є загальними правилами договірного права і тому можуть застосовуватися до будь-яких правочинів, що укладаються в країнах ЄС, включаючи споживчі.

Принципи УНІДРУА застосовуються лише до міжнародних комерційних договорів. Сфера дії Принципів є ширшою від сфери дії Принципів УНІДРУА, згідно зі ст. 1:107 їхні правила застосовуються не тільки до міжнародних комерційних договорів, що мають транснаціональний характер, а й до трьох видів пов'язаних з договорами відносин: припинення і зміна договорів, односторонні обіцянки і поведінка, з якої випливає волевиявлення. Принципи європейського договірного права не є обов'язковими для їх виконання і належать до документально оформлених звичаїв ділового обороту [3].

Система принципів європейського договірного права в такій же мірі неповторна, як індивідуальний предмет цивільного процесуального права. Зазначені нами принципи в сукупності з предметом і методом регулювання цивільного процесуального права визначають сутність цієї галузі

права в системі права. Кожен принцип договірної права самостійний. Принципи взаємодіють один з одним, складають у своїй сукупності взаємопов'язану і взаємообумовлену систему. Всі принципи європейського договірної права (незалежно від джерела їх нормативного закріплення) однаково важливі та обов'язкові. Їх порушення може призвести до винесення судом незаконного або необгрунтованого рішення по справі. Як основоположні, керівні положення, принципи європейського договірної права визначають ті напрямки, за якими має удосконалюватися чинне цивільне процесуальне законодавство.

Знання загальних принципів договірної права допомагає зрозуміти цілі і завдання цивільного судочинства, а також призначення і сутність процесуальних норм, правильно застосовувати їх при розгляді та вирішенні судами цивільних справ. У принципах відображені політико-правові ідеї, погляди народу на право як соціальну цінність. У них в концентрованому вигляді виявлена заінтересована воля народу наділити право такими якостями, які найбільш повно мали б можливість задовольняти його ідеї і погляди у визначенні основ організаційної побудови правосуддя в цивільних справах, процесуальної діяльності суду і правового становища учасників процесу.

Зміст принципів європейського договірної права має демократичний характер і полягає у тому, що закріплені в нормах права, вони характеризують здійснення правосуддя тільки судом і на засадах рівності громадян перед законом і судом, одноособовість і колегіальність розгляду цивільних справ, незалежність суддів і підкорення їх тільки законам, гласність, здійснення судочинства державною мовою. Широко і реально процесуальні права учасників процесу і надійні гарантії їх реалізації, доступність і простота судочинства, які дають можливість кожній заінтересованій особі реалізувати право на звернення до суду за захистом і на судовий захист, надане Конституцією України. Тому коло деяких практичних питань, що виникають під час здійснення міжнародних угод, перекладаються у сферу науки, основне призначення якої полягає не тільки у вирішенні існуючих, а й у прогнозуванні майбутніх завдань [7].

Таким чином, можна вважати, що ПЄДП являють собою частину системи *lex mercatoria*, але деякі європейські вчені відзначають, що «точна сутність Принципів Оле Ландо не зовсім зрозуміла. Згідно зі змістом Принципів, їх наміри досить скромні, але переважна кількість численних друкованих праць європейських учених розглядає ПЄДП, як якщо б вони були правовою системою, що довіряє за рівнем національному праву, що розвивалася протягом століть, то дозвол, пропонований національним

правом у даному випадку порівнюється з тим, що може бути представлений ПЄДП, хоча будь-яке застосоване прецедентне право, засноване на ПЄДП, все ще відсутнє. Тому очевидно, що в останні кілька років ідеї про кодифікування європейського права зазнали невдачі. Спочатку проект розробки ПЄДП розглядався як корисний, хоча і без особливої практичної цінності. Сьогодні багато вчених вважають ПЄДП передвісником Європейського Цивільного кодексу, який буде не «пом'якшуючим законом», а імперативним нормативним правовим актом, прийнятим компетентними інститутами Союзу.

Узагальнюючи вищезазначене, можна відмітити, що на початкових етапах проекту створення ПЄДП його розробники не особливо турбувалися про можливість досягнення результату. Передбачалося, що ПЄДП не призначені для створення права. Але в даний час, можливо під впливом двох резолюцій Європейського Парламенту, точка зору цілком змінилася. І не лише вчені стурбовані статусом «пом'якшуючого закону», який був наданий ПЄДП.

Варто сказати що, суб'єкти господарювання, що здійснюють міжнародні комерційні трансакції, дуже часто зазнають значних судових витрат через невідповідність законодавства контрагентів. Втрати міжнародної торгівлі через неоднакові норми договірної права в різних країнах важко підрахувати, натомість таку перешкоду не слід недооцінювати, особливо для розвитку єдиного ринку. Ситуація погіршується, коли виникають труднощі із виконанням умов договору, що у кінцевому підсумку призводить до виникнення спору між договірними сторонами. Судові витрати на вирішення правових питань непомірно зростають та інколи призводять до критичних наслідків. Саме через це деякі суб'єкти підприємницької діяльності взагалі залишають зовнішні ринки, аби у подальшому уникати правових невизначеностей.

Ось чому Європалата докладає чималих зусиль для послідовної гармонізації правових норм, які застосовуються в ЄС. Нещодавні пропозиції Європейської Комісії щодо положення про Загальноєвропейський закон купівлі-продажу товарів (2011/0284 (COD)), опублікованого після багаторічних дискусій, породили одночасно й певні сподівання, й сумніви в європейських торгово-промислових палатах. Велика увага з боку Європейської Комісії при розробці цього законопроекту приділялася застосуванню юридичних термінів, а також детальному опису дії складних механізмів, що застосовуються у міжнародній торгівлі, але негативом цього документа є той факт, що запропоновані положення можуть призвести до порушення балансу сил між правами споживачів та інтересами постачальників товарів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні проблеми комерційного права. Збірник статей. – 2007. – Вип. 3. – С. 240.
2. Договірне право України. Загальна частина : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2008.
3. Димінська О. Ю. Правова природа окремих принципів договірної права ЄС / О. Ю. Димінська // Університетські наукові записки. – 2016. – № 58.
4. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 04 лютого 1994 року № 4002-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ucci.org.ua/about/legislation>.
5. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.
6. Мазаєв Р. І. Актуальні питання застосування принципів міжнародних комерційних договорів і принципів європейського договірної права / Р. І. Мазаєв // Податки. – 2006. – № 20.
7. Принципи європейського договірної права. Коментарі та рекомендації / пер. з англ. ТОВ «Асоціація експортерів та імпортерів «ЗЕД». – К. : Асоціація «ЗЕД», 2013.
8. Принципы международных коммерческих договоров : Комментарий / Пер. А. С. Комарова. – М. : Междунар. отношения, 2003.
9. Сироткіна О. В. Принципи європейського договірної права : історія створення, статус і основні положення / О. В. Сироткіна // Збірник наукових праць. Серія «Право». – 2003. – № 1. – С. 5–7.
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року / станом на 01 вересня 2013 року : відповідає офіц. тексту. – Х. : Право, 2013. – 440 с.
11. Цивільне право України (традиції та новації) : монографія / [С. В. Ківалов та ін.] ; за заг. ред. Є. О. Харитоновна, Т. С. Ківалової, О. І. Харитонової ; Національний університет «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2010. – 700 с.
12. Цивільне право України. Особлива частина / за ред. : О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданик. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.